

ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ
І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ДОСЛІДЖЕННЯ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

збірник наукових праць

Випуск 35

Київ - 2006

всесвітньо-історичного процесу, мають шанси з часом зайняти гідне місце у світі III тисячоліття при проведенні виваженої і реалістичної внутрішньої і зовнішньої політики.

Література

1. Грищенко Т.А. Геостратегія постбіполярності // Демони миру і боги війни. — К., 1997.
2. Хантингтон С. Запад унікален, но не універсальний // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — №8.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций // Полис. — 1994. — №1.
4. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. — К., 2002. — С. 612, 626.

Л. Мельник, аспірант

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ІДЕЯ БЕЗЕЛІТНОСТІ НАЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. КОСТОМАРОВА ТА М. ГУЛАКА

Важливим етапом розвитку політичних теорій в Україні було XIX ст., особливо його друга половина. У цей час в Україні виникають різні політичні течії. У кінці 40-х рр. XIX ст. у Києві створюється Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія. Його засновниками були М. Гулак, М. Костомаров, М. Белозерський, О. Маркович, Т. Шевченко, Д. Пильчиков, П. Куліш та ін.

Основні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства було викладено в програмних документах, до яких належить і праця М. Костомарова "Книга буття українського народу".

Дослідженню політичних ідей М. Костомарова та М. Гулака присвячені роботи Я. Козачка, П. Гончарука, М. Возняка, О. Салтовського, Г. Сергієнка, М. Грушевського та інших науковців. Однак політична спадщина, з точки зору аналізу становлення ідей національної еліти, ще недостатньо вивчена. Мета статті — висвітлити це питання. Важливо зазначити, що сам термін "еліта" ще не вживався у роботах мислителів XIX ст. Натомість у вжитку були поняття "інтелігенція", "панство".

В одному з програмних документів, написаному М. Костомаровим "Книга буття українського народу", піднімається

питання національної еліти. Мислитель віддає перевагу безелітності нації, вважаючи еліту явищем ментально чужим українцям та шкідливим для розвитку українського суспільства.

Ця робота за структурою, формою та стилем нагадує Біблію. Костомаров використовує її сюжети, стиль, дух. Такий спосіб написання цього документа, як пояснював пізніше сам М. Костомаров, цілком виправданий і доцільний, бо для тодішнього масового читача подібний виклад матеріалу був звичним — зрозумілим.

Існують версії про те, що автором цього програмного документа ("Книги буття українського народу") є не М. Костомаров, а М. Гулак. Зокрема, цю ідею підтверджує П. Гончарук у праці "Провісник дружби і співробітництва народів".

Однак більшість науковців доводять, що "Книга буття українського народу" написана М. Костомаровим. Відомий історик М. Грушевський, досліджуючи діяльність Кирило-Мефодіївського братства, вказував на те, що автором вищевказаної праці є М. Костомаров: "Історичні традиційні вартості українського життя висував у київській громаді особливо Костомаров, найбільший авторитет її в цій області. Особливо цікава з цього погляду виготовлена ним агітаційна брошура "Книга биття українського народу" [2, С. 224].

Ще існує думка про те, що окремі положення цієї праці були доповнені М. Гулаком. На цей факт вказує радянський дослідник діяльності Кирило-Мефодіївського товариства Г. Сергієнко в роботі "Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826—1850". Це твердження Г. Сергієнка підтримує і автор статті.

Соціально-політичне значення цього документа в національній історії України величезне: уперше М. Костомаров поряд із національним питанням про відродження нації та її державності в союзі вільних слов'янських народів говорить про створення безелітного українського суспільства.

Неодноразово мислитель наголошує на тому, що люди рівні перед Богом і не повинні бути панів, які б повелівали народом, так як усяка влада походить від Бога й не може бути абсолютною: "Немає другого царя, тільки один цар — небесний утішитель, хоч люде і поробили собі царів у постаті своїх

братів-людей со страстями і похотями, а то і не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути найрозумніший і найсправедливіший над усіх, а найрозумніший і найсправедливіший єсть Бог..." [4, С. 12] У документі Микола Костомаров зазначає, що "всяка власть од Бога", підкреслюючи основний принцип демократії: влада повинна підлягати народному зібранню, так як Бог зробив усіх людей рівноправними.

Роблячи екскурс у світову історію, мислитель спершу бере до уваги два народи: євреїв та греків. Євреї — це богообраний народ, тому що немає еліти. Однак вони не скористалися тим історичним шансом, який надав їм Бог: бути безелітною нацією, а обрали собі правителя, тим самим втративши свободу, яка панувала до появи еліти. "Тим і євреї, як поробили собі царів і забули єдиного царя небесного, зараз одпали і от істинного Бога і почали кланятися Ваалу і Дагону. І покарав їх Господь: пропало царство їх і всіх забрали у полон халдеї" [4, С. 13].

На відміну від євреїв, греки відмовилися від правління царів, тому вони, на думку М. Костомарова, змогли досягнути вершин у розвитку науки та мистецтва, проте не весь народ не мав "панства": "Бо хоч вони багато говорили про свободу, а свободні були не всі, а тільки одна частка народа, прочі були невольниками; так і царів не було, а панство було: а то все рівно, якби у їх було багато царків" [4, С. 14]. І як наслідок такої часткової наявності панів — грецький народ попадає під владу Римської Імперії, остаточно втративши свободу.

Змальовуючи образ Ісуса Христа, М. Костомаров показує його прагнення до рівності й братерства. Досягнення християнської істини означає досягнення свободи людьми. М. Костомаров був переконаний у тому, що в основу християнського вчення було покладено ідею свободи й соціальної рівності, людського братання.

Мислитель доходить висновку, що християнські ідеали були перекручені царями та панами, котрі прийняли християнську віру, оскільки останні не захотіли позбутися привілей: "І піддурили архієреїв і попів, і філософів, які почали трактувати християнство на їх користь, що можна бути одночасно і паном, і християнином" [4, С. 17].

Далі М. Костомаров розглядає німецький та французький народи, які і "панів прогнали", проте не досягнули свободи, тому що, на думку Миколи Костомарова, без "справжньої" віри не можна здобути цієї чесноти. Як наслідок такого недорозуміння дійсної волі Бога, у цих народів знову з'являється еліта.

На противагу іншим європейським народам, слов'яни ще до утвердження християнства були безелітною народністю і зуміли краще зрозуміти сутність християнства завдяки зусиллям Кирила і Мефодія, які переклали з латинської на слов'янську мову Біблію. Однак за те що в них були незгоди між собою та за перейняття від німців цього неприродного для них явища — панства, Бог їх покарав неволею.

Змальовуючи історію України, М. Костомаров захоплюється козацтвом, серед якого панував дух демократизму. Автор "Книги буття..." розкриває роль козацтва в історії України. Козаки розглядаються ним як сила, що протиставляється царям і панам. Панство — ментально чуже явище для України, котре їй було нав'язане іншими народами силою. Для українця єдиний цар і бог на землі й на небі — це Ісус Христос: "І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову Христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками" [4, С. 24]. Українська нація, за М. Костомаровим, — це духовна єдність, в її основі народний дух, а не пани, якісь окремі індивіди. Основа українського духу — це почуття, що яскраво виявляються в фольклорі, піснях, думах та ін.

Мислитель, поринаючи в історію своєї Батьківщини, зачіпає й стосунки її з Росією, Литвою та Польщею. Зосереджуючи увагу на польському народі, М. Костомаров указує, що поляки близькі за вдачею й основами характеру до українців. І тому, підкреслює він, Україна прагнула жити "по-братерськи, не розділимо і несмісимо" з Польщею. Однак є одна вада у польського народу: він не хотів одріктися від правлячої верхівки.

Український народ толерантний і перейнятий вольнолюбивим демократичним духом, тобто українці за вдачею виступають

проти будь-якої системи влади, а у польського народу переважають елементи аристократичної пихи і зверхності. Як зазначає в роботі "Розвиток української національно-політичної думки" Ю. Охримович, говорячи про підняту в праці "Книга буття українського народу" коротку характеристику національних характерів поляків та українців, "Костомаров вважає... український нарід найчистішим слов'янським народом, чужим всякій неволі і рабству, далеким від польсько-шляхетського аристократизму та московського рабства й деспотизму" [5, С. 46].

М. Костомаров зазначає, так як українцям ментально чуже явище еліти, Україна пориває з Польщею, натомість об'єднується з Росією. "Але скоро побачила Україна, що попалася в неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, усе рівно було, що ідол і мучитель..." [4, С. 27]. Мислитель наголошує, що українці прагнули до союзу з іншими слов'янськими державами, щоб рівно розвиватися. Проте цей крок України не зрозуміли сусідні держави, оскільки були під владою царів, королів, панів.

Владна верхівка цих народів (Росії, Польщі) не лише територіально розділила Україну, а й ліквідувала козацтво: "А німка цариця Катерина... востанне доконала козацтво і волю, бо, одібравши тих, котрі були в Україні старшими, наділила їх панством і землями, надавала їм вольну братію в ярмо і поробила одних панамі, а других невольниками. І пропала Україна. Але так здається. Не пропала вона, бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був, Україна повинна першою піти по шляху створення слов'янського об'єднання, оскільки вона — найбільш егалітарна серед усіх слов'янських суспільств, так як справжній українець не хотів би стати паном.

Україна не вмерла, вона заснула глибоким сном, однак вона воскресне подібно до воскресіння Ісуса Христа: "І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар" [4, С. 30]. Мислитель вірить у те, що Україна постане як демократична

держава, яка не матиме політичної еліти, а влада буде підлягати "сонмищу," і цією ідеєю мають перейнятися не лише українці, а й інші народи.

Вивчаючи культуру рідного народу, М. Костомаров бачив злиденне життя співвітчизників, які важко працювали на іноземних панів. Можна і цей факт назвати одним із чинників висунення ідеї безелітності української нації. У листі 6 грудня 1844 р. до К. Сементовського він писав: "Каторга краще була б для них! Не говорячи про те, що бідний руський селянин працює на поміщика замість указаних трьох днів цілий тиждень... Поводження з ними таке, що перевершує всілякі уявлення про утиски і викидає в дрож друга людства" [6, С. 35].

Однак основна причина такого суспільного ідеалу вченого, на його думку, — ментальність українців. Після детального вивчення українського світогляду, М. Костомаров підкреслював, що українці виступають не просто проти іноземних панів-притискувачів, а проти будь-якої системи влади, що зберігає феномен гноблення людини людиною. У статті "Дві руські народності" мислитель дає порівняльний аналіз менталітету українців і росіян, довівши цілковиту протилежність двох національно-психологічних типів: російського й українського.

Мислитель називає український народ — південнорусами, а росіян — великорусами. Відмінності між цими двома народами проявляються у зовнішніх ознаках, які виражають те, що приховано в глибині народної душі.

Для південнорусів, на відміну від великорусів, за М. Костомаровим характерно: 1) перевага особистої свободи над общинністю; і на протигагу — російський експансіонізм, перевага общини, обмеження індивідуальної свободи; 2) переважання духовного над матеріальним; на відміну — матеріалізм росіян і практичний розум, який проявляється (у сфері ідей) намаганням перевести ідею в життя. Українському ж народові притаманний ідеалізм, що виявляється у в більшій релігійності, любові до природи.

Відповідно, такі відмінні риси національних характерів двох народностей спричинили різне ставлення до політичної форми здійснення влади. М. Костомаров констатує, що найвищим виявом народовладдя в південнорусів було віче, яке мало право

судити, проганяти князів. За вічем залишалося завжди остаточне рішення у вирішенні спірних питань, оскільки воно уособлювало в собі народ як носія суверенітету. І на відміну, у великорусів не було місця елементам демократії.

Таким чином, історик робить висновок зі свого дослідження про те, що "плем'я південноруське мало відмітним для свого характеру перевагу особистої свободи, великоруське — перевагу общинності... В однакових стихіях громадського життя перші засвоювали більш дух, другі хотіли дати йому тіло; у політичній сфері перші здатні були створювати добровільні компанії, зв'язані настільки, наскільки до того спонукала потреба, і міцні настільки, наскільки їх існування не заважало незмінному праву особистої свободи; другі хотіли створити міцне суспільне тіло на вікових началах, перейняте єдиним духом. Перше вело до федерації, але не зуміло вповні створити її; друге вело до єдиновладдя і міцної держави: довело до першого, створило друге" [3, С. 50].

Наприкінці праці "Дві руські народності" мислитель розкриває співвідношення понять української "громади" та російського "міру": "Громада по південноруському поняттю зовсім не те, що мір по-великоруському. Громада — це добровільна сходка людей; хто хоче — у ній бере участь, хто не хоче — виходить, так як у Запорожжі: хто хотів — приходив і виходив звідти добровільно. За народним поняттям, кожен член громади — сам по собі незалежна особистість, самотній власник; обов'язок його до громади лише у сфері тих відносин, які встановлюють зв'язок між її членами для взаємної безпеки і вигоди кожного, тоді як, по великоруському поняттю, "мір" є нібито відвернене вираження загальної волі, що поглинає особисту самотність кожного. Головна відмітність, тут, звичайно, від поземельної власності. Якщо член "міра" не може назвати своєю власністю земельну ділянку, яку він обробляє, він вже не вільна людина" [3, С. 63—64].

В українців, на відміну від росіян, історія не сприяла закріпленню ідеї суспільної власності на землю. М. Костомаров звертає увагу на те, що для українського народу характерно відділення власності навіть у межах родини: "Для Південноруса немає нічого важчого і гіршого такого порядку, і сім'ї південноруські діляться

і дробляться, як тільки у членів їх виникає усвідомленість про потребу самобутнього життя. Опіка батьків над дорослими дітьми здається для південноруса нестерпним деспотизмом" [3, С. 62]. Українця-кріпака ніколи не залишала думка про волю. І при першій же нагоді він був готовий виступити проти свого пана. Таке соціальне відчуження українців від вищих соціальних верств сприяло формуванню в українській свідомості негативного ставлення до еліти, вважає мислитель.

За російським народним поняттям, єдиний власник цар, а всі інші верстви населення його раби. І з царської волі вони можуть отримати власність, однак цар її може й забрати. І все ж таки росіянин був покірним і вірним своєму панові до смерті.

Мислитель визнає за росіянами більший пріоритет державотворчої наснаги: "Південноруське плем'я в минулій історії доказало нездатність свою до держаного життя. Воно справедливо мало уступити саме великоруському, примкнути до нього, коли завданням загальної руської історії було формування держави" [3, С. 68].

Взагалі М. Костомаров уявляв Україну в складі федерації слов'янських держав. Ті держави, які будуть входити до неї, мають бути самостійними, і в кожній із них щоб був спільний виборний орган для вирішення соціально-політичних справ.

На думку вченого, щоб дійти до поставленої цілі, потрібно зайнятися перш за все просвітою народу, а на крайній випадок — брати в руки зброю.

М. Костомаров увійшов в українську історію як талановитий історик, ідейний натхненник Кирило-Мефодіївського братства та як фундатор ідеї безелітності нації.

Ідею безелітності української нації, поряд із М. Костомаровим, підтримував ще один учасник Кирило-Мефодіївського братства — М. Гулак. Як ми вже зазначали, деякі науковці звертають увагу на те, що головна праця Кирило-Мефодіївського братства "Книга буття українського народу", автором якої є М. Костомаров, написана під впливом ідей М. Гулака. У цій роботі (як зазначалося вище) можна прослідкувати ідею безелітності нації як подальшу перспективу розвитку України. А той факт, що М. Гулак незаперечно мав відношення до "Книги...", то можна вважати, що він також був прихильником безелітності нації.

М. Гулак, як і М. Костомаров, безелітність нації вважав якісною характеристикою розвитку суспільства. Оскільки саме простий народ, на думку М. Гулака, — рушій суспільного розвитку, він забезпечує суспільству шлях до прогресу. Мислитель вважає, що відсутність "пана" впливає з національної свідомості українців. Це твердження намагався прослідкувати і довести мислитель у праці "Правові відносини поморських слов'ян". Деякі положення праці "Правові відносини поморських слов'ян" перегукуються з працею М. Костомарова "Дві руські народності". Проте М. Костомаров досліджує ментальність українців та росіян у порівняльному співвідношенні та дає коротку порівняльну характеристику їх із поляками. А М. Гулак за об'єкт дослідження бере зібрані матеріали серед слов'ян, які жили на південному узбережжі Балтійського моря, "котрі досягнули високого ступеня суспільного розвитку" [1, С. 5], застосовуючи також порівняльний метод.

В адміністративному відношенні, зазначає М. Гулак, слов'яни об'єднувалися в патріархальні общини, які розділяються на два класи: власне родичі, поєднані кровними зв'язками з родоначальником, — ближники (у русів, сербів) і другий клас — це челядь. До челяді відносилися ті люди, котрі не були пов'язані кровними узами з родовою старшиною, але були під його опікою, допомагали родовій старшині по господарству, а в разі війни ще захищали її. Однак автор праці "Правові відносини поморських слов'ян" підкреслює, що челядники не були рабами, ця система стратифікації довгий час не була відома слов'янам, "рабство незнайоме було давнім слов'янам" [1, С. 11]. Проте пізніші контакти слов'ян із німцями і греками призвели до виникнення інституту рабства, переконаний М. Гулак. Мислитель гадав, що в ті історичні часи відносини між князем і народом будувалися на родинних патріархальних принципах, тобто влада князя асоціювалась із владою батька в сім'ї.

На сторінках "Книги буття українського народу", як і у праці М. Гулака, можна також прослідкувати твердження М. Костомарова про те, що соціальне розшарування та князівський деспотизм був перейнятий слов'янами від німців. Українська нація прагнула до безелітності, оскільки "справжній" українець не може терпіти будь-яке гноблення.

У 6 розділі роботи М. Гулак зосереджує увагу на державно-му устрої слов'ян: "Померанія на початку XII ст. є системою міських республік, союз міст, які перебувають одне до одного в стосунках міста і пригорода. Найстаршим містом усієї Померанії, матір'ю всіх померанських міст був Стеттін" [1, С. 28]. Аналогічний державний устрій у помор'ян існував у Київській Русі, вважає мислитель: "Київ на Русі називали матір'ю руським містам" [1, С. 29].

Багато спільного в управлінні поморських слов'ян М. Гулак знаходить із Новгородом та іншими містами. Розглядаючи вибори князів із простого народу, він зазначає: "Це природно призводить нас до розгляду другого атрибуту княжого сану у слов'ян, а саме: князь був у них не тільки стрижнем землі, а й верховним суддею свого народу. Чехи, а вони зберегли набагато більше за інших слов'ян юридичних національних понять, так подають нам слов'янського князя у первісній його простоті: він у них називається не інакше як *spravce a suodce lidu*, тобто захисник і суддя народу. "Хочемо собі князя від плуга, як наші предки", — кажуть чехи, прогнавши Боривоя. Тому обрання простих землеробів на князів як, наприклад, у чехів, Пшемисла і П'яста у поляків — це настільки у слов'янському дусі, наскільки воно суперечить германським поняттям, за якими князь повинен бути головно вождем свого народу, тобто воєводою. Цим і пояснюється те дивне явище, що ми майже в усіх слов'ян ще в язичеські часи бачимо на престолах жінок: на Русі — Ольгу, у Польщі — Ванду, у Чехії — Лібушу" [1, С. 31]. М. Гулак підкреслює ще одну особливість, що "слов'яни цінували у князях своїх значно вище, ніж військову доблесть, а саме: мудрість, справедливість і віщий дух" [1, С. 35].

Отже, мислитель констатує, що єдиний носій суверенітету — народ. Оскільки народ обирав князя, народ міг і позбавити його влади, в разі невиконання своїх функцій. М. Гулак вважає, що князь виконує цивільні, патріархальні обов'язки.

Із історичного огляду особливостей політичних традицій поморських слов'ян М. Гулак робить висновок: "З двох начал розвинулася у слов'ян уся будівля державного устрою: начало патріархальне і начало демократичне. З патріархального начала ви-

никла родова влада князів, з демократичного — устрій общин і федеративні союзи республік, які були у нас в удільний період, у Померанії, можливо, на Адриатичному морі. В основі своїй ці ідеї не суперечать одна одній, і ті перші слов'янські общини, яким обставини дали змогу розвиватися у природному племінному напрямі, є гармонійне злиття обох принципів. Але боротьба між цими елементами була неминуча.

Внутрішня історія слов'ян — це ніщо інше, як саме ця боротьба. Незабаром з демократичного вийшла анархія, як у Польщі, на Україні (в XVII ст.) і навіть у Богемії; з патріархального — деспотизм" [1, С. 48].

І головне, що відзначає М. Гулак у цій праці, — це юридична рівність у давніх слов'ян: "з цих двох начал розвивалась у слов'ян двоєка судова влада: общини і князя. Всяк своєї челяді воєвода, владика у своєму роді. Князь над усім народом, з іншого ж боку, всяк громадянин, як член общини, правами своїми громадянськими і політичними рівний всім іншим, тому що рівний тільки може судити рівного" [1, С. 48].

Отже, на думку М. Гулака, проведене ним дослідження підтвердило, що давні слов'яни не знали насильства і строго дотримувалися демократичних принципів. Хоча багато вітчизняних сучасних науковців дотримуються протилежної думки.

Політичні ідеї М. Костомарова та М. Гулака не пройшли осторонь політичної думки України. Зокрема, у подальшому ідею безелітності слідом за ними почали розвивати багато інших видатних українських мислителів.

Література

1. Гулак М. Правові відносини поморських слов'ян. — К., 1997.
2. Грушевський М. Історія України. — К., 1993.
3. Костомаров Н.И. Две руських народности. — К.—Х., 1991.
4. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). — К., 1991.
5. Охрімович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. — Нью-Йорк, 1965.
6. Попов П.М. Микола Костомаров як фольклорист і етнограф. — К., 1968.

ЗМІСТ

<i>В. Розумюк.</i> Марксистська концепція феномену "ідеології"	3
<i>О. Ковальова.</i> Інтеграція Південноамериканських країн як стратегія автономізації від зовнішньої залежності	15
<i>Н. Пророченко.</i> Особливості формування політичних систем у країнах Арабського Сходу в постбіполярний період	29
<i>О. Мітрофанова.</i> Периферизація та французько-українські відносини	46
<i>Н. Латигіна.</i> Хвилі демократизації: історичні підсумки	56
<i>О. Шевчук.</i> Трансформація середовища традиційних акторів міжнародних відносин та її особливості на політичному просторі Азіатсько-Тихоокеанського регіону	72
<i>В. Давиденко.</i> До питання консолідації інституційних та соціальних засад соціального діалогу: політологічний аналіз.....	88
<i>В. Вакулич.</i> Міжнародний тероризм у геополітичних вимірах.....	101
<i>Кан Ден Сік.</i> Уряд Лі Син Мана і політика силового, насильного об'єднання	111
<i>О. Пилявець.</i> Спільнота демократичного вибору і зовнішньополітичні пріоритети України	121
<i>Н. Піпченко.</i> Англосаксонська модель віртуальної дипломатії: США, Канада та Великобританія	133
<i>М. Фесенко.</i> Трансформація інституту держави-нації в умовах глобалізації	142
<i>А. Рудюк.</i> Роль Західної цивілізації і США у теорії "зіткнення цивілізацій" С. Хантінгтона	156
<i>Л. Мельник.</i> Ідея безелітності нації в політичній спадщині М. Костомарова та М. Гулака	165
<i>Г. Тараненко.</i> Зовнішні впливи на молодіжну політику України...	176
<i>Д. Шпак.</i> Роль транскордонного співробітництва з країнами-сусідами в європейській регіональній політиці України	186
<i>Д. Писаренко.</i> Українське питання у політичних поглядах лідера всепольського руху Романа Дмовського	203
<i>О. Трухан.</i> Посттоталітарні варіанти демократії.....	211
<i>В. Ковалев.</i> Политические основы процесса демократизации в Мозамбике. Результаты парламентских и президентских выборов (1994 и 1999 гг.).....	224
<i>А. Сапсай.</i> Проблема формування загальноєвропейської політичної ідентичності.....	239